

Kult Eucharystii poza Mszą św.

"Powołaniem naszym jest rozbudzać – przede wszystkim własnym przykładem – wszelkie zdrowe przejawy czci wobec Chrystusa obecnego i działającego w tym Sakramencie miłości. Niech Bóg broni, abyśmy postępowali inaczej, abyśmy osłabili tę cześć, "odzwyczajając" od różnych przejawów i form kultu eucharystycznego, w których wyraża się może "tradycyjna", ale zdrowa pobożność, a nade wszystko ów "zmysł wiary", będący udziałem całego ludu Bożego, jak to przypomniał Sobór Watykański (por. KK 12)"¹.

→

W S T Ę P

W okresie po Vaticanum II zbyt często sprawuje się Msze święte co powoduje zanikanie innych form liturgii i nabożeństw. Dlatego już w latach 70. mówiło się na Zachodzie o tzw. "przemszeniu" albo o "inflacji" Mszy św.². Jednocześnie obserwujemy zanikanie żywego kiedyś kultu Najświętszego Sakramentu i jego tradycyjnych form. Związane jest to również z pojmowaniem Eucharystii przede wszystkim jako braterskiej uczyty ofiarnej, bez akcentowania obecności Chrystusa w świętych postaciach także po skończonej celebracji³. Należałoby zapytać o przyczyny takiej sytuacji i szukać środków zaradczych. Wydaje się, że jedna z głównych przyczyn związana jest z samą postawą człowieka wobec Boga, zagubienie poczucia *sacrum*, a w konsekwencji niezdolność człowieka do adoracji Boga, a więc także Chrystusa eucharystycznego. Na osłabienie kultu eucharystycznego wpłynęło także specyficzne rozumienie Eucharystii, pojmowanej nie integralnie, ale głównie jako wspólnotowa celebracja Mszy i uczyta braterska (Komunia św.).

¹Jan Paweł II, List o tajemnicy i kulcie Eucharystii (Dominicae coenae) nr 12, w: To czyńcie na moją pamiątkę. Eucharystia w dokumentach Kościoła, oprac. J. Miazek, Warszawa 1987 s. 265 (=EDK).

²Zob. B. Meyer, Andachten und Wortgottesdienst, LJ 3(1974) 157; B. Nadolski, Mnożenie Mszy świętych? CT 49(1978) z. 3 s. 89–91; Cz. Krakowiak, Częstotliwość sprawowania Eucharystii, CT 56(1986) z. 1 s. 60–70.

³B. Nadolski, "Ja jestem z wami" - uwielbiony Chrystus w Najświętszym Sakramencie, RBL 29(1986)299.

Kult Eucharystii albo pobożność eucharystyczna winny być rozumiane jako *pietas* i *devotio*. *Pietas* oznacza postawę czci, uwielbienia, miłości. *Devotio* zaś oddanie się Bogu, całkowite poświęcenie się Jemu, świadome i dobrowolne ofiarowanie siebie Bogu⁴. *Pietas* prowadzi do adoracji, która jako postawa wobec *sacrum* (bóstwa pojmowanego jako *mysterium tremendum i fascinans* zarazem) jest jedną z istotnych cech religijności człowieka. *Devotio* natomiast winna się wyrażać w pragnieniu naśladowania i ofiarowania siebie Bogu⁵.

Z HISTORII KULTU EUCHARYSTII

Starożytność chrześcijańska nie знаła kultu Eucharystii w sensie i formach rytualnych znanych nam współcześnie. Pobożność eucharystyczna polegała na świadomym i pełnym udziale w sprawowanej liturgii Eucharystii jako Ofierze i uczcie ofiarnej⁶. Taki udział w Eucharystii prowadził następnie do naśladowania Chrystusa posłusznego woli Ojca i ofiarującego się za braci. Dlatego pierwsi chrześcijanie umocnieni słowem Pana i Jego Ciałem czerpali z Eucharystii siłę do dawania świadectwa swej wierze przez praktyki czynów miłości we wspólnocie braterskiej, a nawet oddanie życia za wiarę w Chrystusa. Pobożność eucharystyczna trzech pierwszych wieków polegała na przeżywaniu w liturgii dzieła Odkupienia dokonanego przez Jezusa Chrystusa i na dziękczynieniu za nie Ojcu przez modlitwę uwielbienia zanoszoną do Niego przez Chrystusa oraz przez trwanie przy Nim i przy Jego Kościele. Kult Eucharystii polegał wtedy na wierze w obecność Chrystusa w celebrowanej Pamiątce Wieczerzy Pańskiej, przyjmowaniu Komunii św. i postawie dziękczynienia w całym życiu chrześcijańskim. Święte postacie przechowywano celem udzielenia Komunii św. chorym i umierającym (Wiatyk) a nie dla adoracji⁷.

Od IV w. zachodzą poważne zmiany w pobożności eucharystycznej. Wierni coraz rzadziej przyjmują Komunię św. Przyczyny tego były różne. Arianizm spowodował, że w Kościele zbyt akcentowano Bóstwo Chrystusa i ukazywano Eucharystię jako "*mysterium tremendum*". Pod wpływem słów św. Pawła z 1 Kor 11,28–29 "*niech przeto człowiek baczy na siebie samego, spożywając ten chleb i pijąc z tego kielicha. Kto bowiem spożywa i pije nie zważając na Ciało Pańskie, wyrok sobie spożywa i pije*", wymagano od wiernych odpowiedniego usposobienia duchowego do godnego przyjmowania Komunii św.

⁴ Zob. J. Grzeškowiak, Istota współofiary wiernych w Eucharystii, AK 64(1972) T. 78 s. 314–329.

⁵ Zob. R. Łukaszyk, F. Gryglewicz, B. Mikołajczak, S. Rosik, A. L. Szafranski, Adoracja, EK I 95–99; S. Grzechowiak, Adoracja Najświętszego Sakramentu w ujęciu teologiczno–pastoralnym, HD 56(1987) 8–15.

⁶ Zob. W. Bomba, Kult Eucharystii poza Mszą św., w: Msza św., red. W. Świerzawski, Kraków 1992 s.325–331.

⁷ W. Bomba, dz. cyt., s. 325–328; Zob. J. Kudasiewicz, Eucharystia w życiu pierwotnego Kościoła, w: Eucharystia – miłość i dziękczynienie, red. W. Słomka, A. J. Nowak, Lublin 1992 s. 21–34.

Coraz częściej czuli się oni niegodni Ciała Pańskiego. Z czasem powstała praktyka tzw. duchowej Komunii św. zamiast sakramentalnej, którą jednak Kościół nakazywał przynajmniej raz w roku w okresie wielkanocnym⁸.

Nową formą pobożności eucharystycznej powstałą w średniowieczu, a związaną bezpośrednio z bardzo rzadką Komunią św. było pragnienie oglądania Hostii⁹. Odpowiedzią ze strony Kościoła było wprowadzenie w czasie Mszy św. najpierw podniesienia konsekrowanej Hostii a następnie kielicha. Ukazywanie wiernym Świątych Postaci miało na celu pobudzenie ich do odpowiedzi wiary w rzeczywistą obecność Chrystusa w znaku chleba i wina (obecność tę kwestionowali niektórzy np. Berengariusz z Tours + 1088) oraz oddanie należnej Mu czci i dziękczynienia. Obecność tę uważano za źródło wszelkich łask a oglądanie świętej Hostii zastępowało faktyczne przyjmowanie Komunii św. Komunia duchowa (*communio spiritualis vel ocularis*) polegała na aktach wiary, miłości i pragnieniu przyjęcia Chrystusa. Pragnienie wiernych oglądania przez dłuższy czas Hostii i jej adoracji doprowadziło do powstania wystawienia Najświętszego Sakramentu, a następnie sprawowania Mszy św. *coram Sanctissimo* oraz do ustanowienia święta i procesji Bożego Ciała (w Polsce od 1320).¹⁰ W tym czasie powstawały także Bractwa Najświętszego Sakramentu mające na celu adorację, ale także posługi miłości, troskę o chorych, pielgrzymów, bezdomnych. W ten sposób adoracyjny kult Najświętszego Sakramentu łączono z czynami miłości skierowanymi ku potrzebującym¹¹.

W tzw. *Expositiones Missae* tłumaczono wiernym sens podniesienia i wielkie bogactwo łask związane z oglądaniem Świątych Postaci. Jeden z autorów polskich z końca XIV w. Jan Isner podaje siedem powodów (*causae*) podniesienia w czasie Mszy św.:

1) na uproszenie łask Boga Ojca wszechmogącego, którego obraziliśmy naszymi grzechami. Kapłan podnosząc Ciało Pańskie jakby mówił: "*Panie Boże, Ojczy wszechmogący i miłosierny, pobudziliśmy Ciebie do gniewu, wejrzyj jednak na oblicze Twego Syna, którego Tobie ofiarujemy i zmiłuj się nad nami...*";

2) na uproszenie wszelkiego dobra, którego w tym życiu potrzebujemy i będziemy potrzebować w życiu przyszłym, po śmierci;

3) dla przypomnienia i uświadomienia sobie, że w Królestwie niebieskim mamy Jezusa Chrystusa, którego ofiarujemy Ojcu, a który dla nas zstąpił a nieba,

⁸ BF VII nr 435.

⁹ Z. Zalewski, Pobożność eucharystyczna, jej cechy i charakter, RBL 39(1986)308–312; Zob. P. Browe, Die Verehrung der Eucharistie im Mittelalter, München 1933; E. Dumoutet, Le désir de voir l'Hostie et les origines de la dévotion au Saint-Sacrement, Paris 1926.

¹⁰ Zob. Z. Zalewski, Święto Bożego Ciała w Polsce do wydania Rytułu Piotrkowskiego, w: Studia z dziejów liturgii w Polsce, red. M. Rechowicz, W. Schenk, t. 1. Lublin 1975 s. 95–161; J. Pasierb, Obecność Eucharystii w kulturze polskiej, w: II Krajowy Kongres Eucharystyczny. Pomoce teologiczno-duszpasterskie dla parafii, red. S. Napierała, Poznań 1987 s. 93–112.

¹¹ Zob. W. Malej, T. Widelka, Bractwa Najświętszego Sakramentu, EK I 102–104.

przyjął ciało (*humanitatem*), został za nas ukrzyżowany i wstąpił do nieba aby przygotować nam (*nostrae humanitati*) drogę (tajemnica Wcielenia i Misterium Paschalne!);

4) dla wyrażenia mocy Bożej, gdyż tam gdzie były zwykły chleb i wino jest prawdziwe Ciało i prawdziwa Krew Naszego Pana. Ma to wzbudzić ufność w grzeszniku, że Bóg jest wszechmocny i może go przemienić w dobrego człowieka;

5) dla okazania miłości i łaskowości Boga przez to, że chce nas karmić Ciałem i Krwią Swego Syna;

6) dla zademonstrowania dobroci naszego Pana Boga, który będąc Królem królów i Panem panujących pozwala dotykać się rękami kapłanów w tym przedziwnym sakramencie;

7) dla ukazania Jego świętej Męki gdy został podniesiony i wywyższony na ołtarzu krzyża i zraniony siedmioma ranami. O Jego męce winniśmy pamiętać i rozważając ją, z miłości do Chrystusa, chętnie przyjmować wszelkie cierpienia (współofiara wiernych z Chrystusem w Eucharystii!)¹².

Odrzucenie przez Reformację nauki Kościoła o obecności Chrystusa w tajemnicy Eucharystii spowodowało jeszcze większy wzrost kultu Najświętszego Sakramentu¹³. Wyrażano to przez postawę klęczenia i adorację trwającą w czasie sprawowania Mszy św. przed wystawionym Najświętszym Sakramentem. Tzw. procesje teoforyczne stawały się publiczną manifestacją wiary w Chrystusa obecnego w świętej Hostii, ale zwykle bez większego wpływu na życie moralne jej uczestników¹⁴. Poprzestawano najczęściej na formach zewnętrznych, bez wyciągania wniosków do czego zobowiązuje wiara w obecność Chrystusa w Najświętszym Sakramencie. Koncentrowano się jedynie na eucharystycznej obecności Chrystusa, bez uwzględniania całego bogactwa Eucharystii (ofiara Chrystusa i Kościoła, pamiątka, uczta ofiarna).

W okresie między soborem Trydeckim a Watykańskim II do najczęściej praktykowanych form kultu Najświętszego Sakramentu poza Mszą św. należały: wystawienie, adoracja, nawiedzenie, procesje, błogosławieństwo eucharystyczne, czterdziestogodzinne nabożeństwo, godzina święta, nabożeństwa z wystawieniem Najświętszego Sakramentu (Gorzkie Żale, Nabożeństwo do Serca P.Jezusa,

¹² Joannis Isneri Expositio Missae, wyd. R. M. Zawadzki, Warszawa 1971 s. 80–82.

¹³ Reformatorzy różnie pojmowali Eucharystię. Luter akceptował rzeczywistą obecność Chrystusa w Eucharystii na zasadzie tzw. *consubstantiatio*, czyli że chleb i wino nie przestając być tym czym są zawierają jednocześnie prawdziwe Ciało i Krew Chrystusa. Według Kalwina można mówić jedynie o obecności duchowej, którą daje Eucharystia od Chrystusa obecnego w niebie. Zob. S. Napiórkowski, Eucharystia. Doktryna protestancka, EK IV 1260 – 1264; tenże, Protestancka interpretacja Eucharystii, AK 75(1983) T. 101 s.381–390.

¹⁴ R. Rak, Kult eucharystyczny w życiu naszego narodu, w: Żeby nie ustała wiara, red. J. Homerski, Lublin 1989 s. 475; zob. T. Korpusiński, Nabożeństwa związane z Eucharystią, AK 75(1983) T. 101 s. 410–412.

Różaniec, nabożeństwo majowe), Kongresy Eucharystyczne¹⁵. Czterdziestogodzinne nabożeństwo, którego początki sięgają 1214 r. w całym Kościele jako obowiązujące wprowadził pap. Urban VIII w 1623. Nazwa nawiązuje do czasu, który upłynął od śmierci i złożenia Chrystusa w grobie do Jego chwalebego Zmartwychwstania. Z czasem przetransformowało się ono w adorację wieczystą¹⁶.

KULT EUCHARYSTII PO VATICANUM II

W nauce Soboru Watykańskiego II Eucharystia została ukazana głównie jako celebrowanie (*actio Christi et Ecclesiae*) Tajemnicy Paschalnej Chrystusa, w której w sposób sakramentalny uobecnia się Ofiara Krzyża (por. KL 47). Dlatego celebrowanie Eucharystii jako "Pamiętki Pana", "Wieczery Pańskiej", "Ofiary Chrystusa i Kościoła" oraz "uczty paschalnej" jest centrum całego życia chrześcijańskiego. (por. KL 41; KK 11; DK 2; 5; 7; DB 30; DM 9; OWMR 1; EM 1; 3e, 6; 7)¹⁷. Bogactwo tajemnicy Eucharystii wykracza jednak daleko poza różne formy celebrowania Mszy św. Dlatego Stolica Apostolska wydała także wiele dokumentów, które zawierają teologiczne podstawy i wskazania pastoralne dotyczące kultu Eucharystii poza Mszą św.

Dokumenty Magisterium Kościoła zawierają podstawy teologiczne i wskazania pastoralne dotyczące kultu Eucharystii poza Mszą św. we współczesnym Kościele. Ukazują one jednolitą i integralną wizję kultu eucharystycznego. Na szczególną uwagę zasługują encyklika Pawła VI *Mysterium fidei*¹⁸ i Instrukcja *Eucharisticum mysterium*¹⁹, której cała III. część (nr 49–67) poświęcona jest kultowi Eucharystii poza Mszą św.²⁰. Do ważnych dokumentów dotyczących kultu Eucharystii należą także: Instrukcja *Immensae caritatis*²¹,

¹⁵ Zob. A. L. Szafranski, *Teologia liturgii eucharystycznej*, Lublin 1978 s. 192–202; Z. Zalewski, *Pobożność eucharystyczna, jej cechy i charakter*, RBL 39(1986)305–313; S. Szymański, *Eucharystyczne Kongresy*, EK IV 1278–1279; S. Koperek, *Polskie Kongresy Eucharystyczne*, tamże s. 325–344; R. Rak, *Kult eucharystyczny w życiu naszego narodu*, dz. cyt., s. 665–678; tenże, *Eucharystia w życiu chrześcijańskim*, Katowice 1984 s. 176–195. A. Podleś, *Dzieje czterdziestogodzinnego nabożeństwa w Polsce*, w: *Studia z dziejów liturgii w Polsce*, t. 4 Lublin 1982 s. 253–284.

¹⁶ W. Bomba, dz. cyt., s. 334; zob. W. Schenk, *Adoracja wieczysta*, EK I 104 – 105. Uroczyste i trwające przez pewien czas wystawienie zaleca EM nr 63, Rytuał z 1973 (KKTE nr 62) chociaż nie nazywane jest już jak dawniej czterdziestogodzinnym nabożeństwem.

¹⁷ Zob. J. Charytański, *Eucharystia centrum życia chrześcijańskiego*, AK 75 (1983) T.101 s. 391–405.

¹⁸ EDK s. 13–32.

¹⁹ EDK s. 154–190.

²⁰ Zob. R. Michałek, *Ważniejsze przepisy zawarte w Instrukcji Świętej Kongregacji Obrzędów o kulcie tajemnicy Eucharystii* (25.05.1967), RBL 21(1968) 108–115; Fr. Greniuk, *Przechowywanie Eucharystii i cześć jej oddawana*, CT 38(1968) z. 2 s. 55–69.

²¹ Polskie tłumaczenie tej Instrukcji ukazało się jedynie w tłumaczeniu E. Szafrrowskiego w: PPK t. 6 z. 2 s. 114–129; zob. Cz. Krakowiak, *Instrukcja Kongregacji*

następnie Księga liturgiczna *Komunia św. i kult tajemnicy eucharystycznej poza Mszą św.*²²; list Jana Pawła II na Wielki Czwartek z 1980 r. o tajemnicy i kulcie Eucharystii *Dominicae coenae*²³ i związana z nim Instrukcja Kongregacji Sakramentów i Kultu Bożego *Inaestimabile Donum*²⁴. Także Kodeks Prawa Kanonicznego z 1983 zawiera kanony mówiące o kulcie Eucharystii (kan.937 – 944). OWMR zaleca jedynie aby miejsce przechowywania Najświętszego Sakramentu znajdowało się "w kaplicy odpowiedniej do prywatnej adoracji i modlitwy wiernych" (nr 276). W związku z kultem Eucharystii Episkopat Polski wydał dwa dokumenty: *Zarządzenie Biskupów do Instrukcji Kongregacji Obrzędów "O kulcie tajemnicy eucharystycznej"*²⁵ oraz *Instrukcję o kulcie tajemnicy eucharystycznej poza Mszą św.*²⁶.

Według encykliki Pawła VI *Mysterium fidei*²⁷ oraz Instrukcji *Eucharisticum mysterium* obecność Chrystusa w Najświętszym Sakramencie "wyływa z Ofiary i ma jednocześnie na uwadze Komunię świętą sakramentalną i duchową" (EM nr 50). Dlatego "Tajemnicę Eucharystii należy rozpatrywać w całym jej wymiarze, zarówno w samym obrzędzie Mszy św., jak i w kulcie świętych Postaci przechowywanych po Mszy św. dla przedłużenia łaski Ofiary" (EM nr 3). Bogactwo tajemnicy Eucharystii polega na tym, że jest ona jednocześnie Ofiarą, Obecnością i Ucztą. Również kult Eucharystii winien obejmować wszystkie jej aspekty, a różne jego formy wzajemnie się uzupełniać. Kult świętych Postaci jest "przedłużeniem łaski Ofiary". Z kolei adoracja prowadzi do coraz doskonalszego uczestnictwa i przeżywania Ofiary i Uczty, polegającego na współofierze z Chrystusem i pobożnym przyjmowaniu Ciała Pańskiego. Właściwe uczestnictwo i przeżycie Eucharystii jako Ofiary i zjednoczenie sakramentalne z Chrystusem w Komunii św. pobudza do adoracji Najświętszego Sakramentu, ta zaś rodzi pragnienie ponownego uczestnictwa w Ofierze i uczcie ofiarnej. Pobożność eucharystyczna przejawiająca się w modlitwie przed Najświętszym Sakramentem powinna być również zachętą do pełnego uczestnictwa w tajemnicy paschalnej i ohotnej odpowiedzi na otrzymany od Chrystusa dar życia Bożego²⁸. Według tej Instrukcji "celebracja Eucharystii w ofierze Mszy św. jest prawdziwie źródłem i celem kultu oddawanego jej poza Mszą św." (nr 3e). Dlatego właściwy kult i nabożeństwo do Najświętszego Sakramentu winny zawsze uwzględniać całe bogactwo Eucharystii: celebrację Mszy św. i kult świętych postaci, "które są

Sakramentów "Immensae caritatis", CT 44(1974) z .2 s. 82–89; W.Gróralski, Charakter pastoralny Instrukcji Kongregacji Sakramentów Świętych "Immensae caritatis" (29.01.1973), PK 17(1974) nr 1–2 s. 101–116.

²² Katowice 1985.

²³ EDK s. 241–267.

²⁴ Tamże, s. 268–277.

²⁵ Cz. Krakowiak, L. Adamowicz, Dokumenty duszpastersko–liturgiczne episkopatu Polski 1966–1993 (DEP), Lublin 1994 s. 85–90.

²⁶ Tamże, s. 91–100.

²⁷ EDK s.13 -32.

²⁸ EM nr 50.

przechowywane po Mszy św. dla rozszerzania łaski ofiary" (KKTE nr 4; por. EM nr 49). Kult adoracji opiera się na wierze w rzeczywistą obecność Pana w świętych postaciach i "w sposób naturalny prowadzi do zewnętrznego i publicznego jej uwidocznienia" (KKTE nr 5; EM nr 49). Według Rytuału należy "usilnie rozwijać również poza Mszą św. prywatne i publiczne nabożeństwa do Najświętszej Eucharystii" (KKTE nr 55). Modlitwa przed Najświętszym Sakramentem jest znakiem przyjaźni z Chrystusem, przed którym wierni otwierają swoje serca, przedkładają Mu potrzeby własne i bliźnich oraz modlą się o pokój i zbawienie świata. Jeśli połączona jest także z ofiarowaniem całego swego życia Ojcu w Duchu Świętym, przynosi wzrost w wierze, nadziei i miłości, co z kolei wzbudza odpowiednie dyspozycje wewnętrzne do pobożnego uczestnictwa we Mszy i połączonego z Komunią św. (KKTE nr 56).

Modlitwa przed Najświętszym Sakramentem nie tylko ma prowadzić do udziału w celebracji Eucharystii, ale także przedłuża zjednoczenie i przymierze z Chrystusem przez przyjęcie Jego Ciała oraz pobudza *"do zachowywania w życiu i obyczajach tego, co przez wiarę i sakrament otrzymali w sprawowaniu Eucharystii"* i trwania w duchu wdzięczności (KKTE nr 57). Prawdziwa cześć dla Eucharystii powinna być dla modlących się szkołą miłości bliźniego i uznania godności każdego człowieka przez to, że wskazuje na jego *"wartość w oczach Bożych"*. Każdego więc należy uważać za brata i siostrę gdyż posilają się tym samym Ciałem Pańskim. Ze czcią Eucharystii winna łączyć się także wrażliwość na *"każde ludzkie cierpienie i niedolę, na każdą niesprawiedliwość i krzywdę, szukając w jaki sposób praktycznie jej zaradzić (Dominicae coene nr 6)*. Widzimy więc, że modlitwa przed Chrystusem w Eucharystii, który do końca nas umiłował, jest zobowiązaniem do działania w Jego duchu, aby przejść przez życie dobrze czyniąc.

Paweł VI w encyklice *Mysterium fidei* pisze, że owocem kultu Eucharystii jest doskonalenie obyczajów, wzrost cnót, wezwanie do naśladowania Jezusa cichego i pokornego serca, nabywanie umiejętności rezygnowania ze swojej woli i pragnienie pełnienia woli Ojca. Kult Eucharystii pobudza także do *"miłości społecznej, dzięki której dobro wspólne przenosimy ponad dobro prywatne; sprawy wspólnoty, parafii, całego Kościoła uważamy za nasze własne, a naszą miłość poszerzamy na cały świat, bo wiemy, że wszędzie znajdują się członki Chrystusa"*²⁹.

Katechizm Kościoła Katolickiego³⁰ mówiąc o kulcie Ciała Pańskiego, zwraca najpierw uwagę na obecność Chrystusa w słowie Bożym czyli w Piśmie św. (por. KO 10) i stwierdza, że z tej racji Kościół czcił zawsze Pismo św. tak jak czci Ciało Pańskie. Dlatego karmi swoich wiernych ze stołu słowa Bożego i Ciałem Chrystusa (nr 103; por. nr.1100; 1184; 1378). Podstawą kultu Chrystusa w Eucharystii jest Jego rzeczywista (nr 1183) i substancjalna obecność (nr 2120). Miejscem uprzywilejowanym adoracji rzeczywistej obecności Chrystusa w

²⁹ EDK s.30.

³⁰ Catechismo della Chiesa Cattolica, Rzym 1992.

Najświętszym Sakramencie jest kościół (nr 2691) jako dom modlitwy (zob. nr. 2623–2649; 2663–2672). Odpowiednie umieszczenie tabernakulum w kościele ma ułatwić adorację Pana (nr 1183). Także sztuka sakralna ma prowadzić do adoracji (nr 2502).

FORMY KULTU NAJŚWIĘTSZEGO SAKRAMENTU WEDŁUG RYTUAŁU

Komunia św. poza mszą

Dokumenty Kościoła zachęcają wiernych do pełnego udziału w Eucharystii tzn. do przyjmowania Komunii św. w czasie celebracji Mszy św. Jednak przewidują także udzielanie Komunii św. poza Mszą (EM 33; KKTE nr 14), a duszpasterzom zalecają aby tam, gdzie byłoby to wskazane, *"określić godziny udzielania Komunii św. w porze dogodnej dla wiernych"* (KKTE nr 16). Taka Komunia św. jest pierwszą formą kultu Eucharystii oraz wyraża pragnienie sakramentalnego zjednoczenia się ze Zbawicielem także wtedy, gdy wierni nie mogą uczestniczyć w celebracji Ofiary eucharystycznej. Wiernych przyjmujących w ten sposób Eucharystię należy starannie pouczyć, że przez Komunię św. udzielaną poza Mszą św. nie tylko uczestniczą w świętej uczcie, ale także jednoczą się z ofiarą Chrystusa i z całą wspólnotą do której należą, a która wspiera ich swoją modlitwą w czasie celebracji Mszy św. (KKTE nr 14; 15). Jeśli więc wierni proszą o Komunię św. poza czasem celebracji Eucharystii należy im Jej udzielić w zasadzie zawsze i o każdej porze dnia, z wyjątkiem W. Czwartku i W. Piątku (nie dotyczy to chorych). W W. Sobotę można udzielać jedynie Wiatyku (KKTE nr 16).

Dla większego pożytku duchowego przyjmujących należy udzielanie Komunii św. poza Mszą poprzedzić liturgią słowa Bożego (EM nr 33). Rytuał KKTE zawiera odpowiednie obrzędy z dłuższą (nr 26 – 41) i krótszą liturgią słowa Bożego (nr 42 – 54). W celu ułatwienia wiernym przyjmowania Eucharystii i ze względu na ich duchowe dobro Kościół przewiduje posługę nadzwyczajnych szafarzy Komunii św. (KKTE nr 17; KPK kan. 910)³¹.

Kult Eucharystii wyraża się także w samym sposobie przyjmowania Komunii św., który określa Konferencja Biskupów³². Postawa wiernych w przyjmowaniu Komunii św. nie może być dowolna gdyż winna być *"znakiem braterskiej jedności wszystkich uczestników tego samego stołu Pańskiego"*. Postawa klęcząca sama w sobie wyraża adorację. Przy przyjmowaniu Komunii św.

³¹ Instrukcja "Immensae caritatis" z 29 I 1973; Zob. Cz.Krakowiak, Instrukcja Kongregacji Sakramentów "Immensae caritatis", CT 44(1974)z.2 s.89–92. N.b. polski przekład tej Instrukcji nie ukazał się w Polsce w żadnym kościelnym piśmie urzędowym.

³² W Polsce przy przyjmowaniu Komunii św. obowiązuje postawa klęcząca. Jedynie w wyjątkowych wypadkach dopuszcza się postawę stojącą. Zob. Instrukcja Episkopatu Polski dla duchowieństwa w związku z wydaniem nowego Mszału ołtarzowego nr 27, DEP s.66.

w postawie stojącej, kiedy wierni podchodzą w procesji EM zaleca, aby *"wyrazili należny szacunek przed przyjęciem Sakramentu, w odpowiednim miejscu i czasie"*, nie określając jednak w jakiej formie mają to uczynić (nr 34). Instrukcja *Inaestimabile Donum* klękanie przed Najświętszym Sakramentem uznaje jako znak uwielbienia, w który *"należy wkładać całą duszę, aby serce ugięło się przed Bogiem w kornej czci, przyklęknięcie nie powinno być ani śpieszne, ani niedbate"* (nr 26). Wyrazem kultu Eucharystii jest również prywatna modlitwa po Komunii św. zarówno przyjmowanej w czasie Mszy jak i poza nią. Modlitwa ta ma być wyrazem zjednoczenia z Chrystusem, dziękczynieniem i ustawiczną kontemplacją w świetle wiary przyjętego daru oraz winna prowadzić do obfitszych owoców miłości (EM nr 38; KKTE nr 24; 25).

Poza Komunią św. udzielaną w połączeniu z liturgią słowa Bożego Rytuał zaleca trzy następujące liturgiczne formy kultu Najświętszego Sakramentu: wystawienie i adorację; procesje eucharystyczne; kongresy eucharystyczne.

Wystawienie i adoracja Najświętszego Sakramentu

Wystawienie i adoracja są wyrazem wiary, *"uznania cudownej obecności Chrystusa i zachęca do serdecznego zjednoczenia z Nim"* (KKTE nr 58; por. EM 60). Dla podkreślenia ścisłego związku między eucharystyczną obecnością a Ofiarą Mszy św. ukazującego się w znakach zewnętrznych, zaleca się aby wystawienie bardziej uroczyste i dłużej trwające odbywało się po skończonej Mszy św. w czasie której konsekruje się Hostię do adoracji (EM 60 ; KKTE nr 70). Na związek ten wskazuje również miejsce wystawienia czyli ołtarz, na którym zwykle sprawuje się Ofiarę Mszy św. (TTKE nr 67). Tego rodzaju wystawienia winny odbywać się każdego roku w kościołach i kaplicach, w których stale przechowuje się Najświętszy Sakrament, aby miejscowa wspólnota *"gorliwiej rozważała i adorowała tę tajemnicę"* (KKTE nr 62). Ponadto biskup diecezjalny z ważnych powodów można polecić modlitwy błagalne przed wystawionym Najświętszym Sakramentem trwające przez dłuższy okres czasu (EM 64; KKTE 63). Wystawienie zarówno dłuższe jak i trwające krócej może być albo w monstrancji albo w puszce (EM 60). Dla okazania czci Chrystusowi w Najświętszym Sakramencie zapala się cztery lub sześć świec i używa kadzidła (przy wystawieniu w monstrancji) lub dwóch świec i ewentualnie także kadzidła (wystawienie w puszce; KKTE nr 61). W czasie trwania wystawienia w kościele powinni być obecni wierni, w razie braku odpowiedniej liczby adorujących *"wolno Najświętszy Sakrament schować do tabernakulum (...) nie częściej jednak niż dwa razy na dzień"* (KKTE nr 64).

Zakazane jest wystawienie Najświętszego Sakramentu mające na celu jedynie udzielenie błogosławieństwa (KKTE nr 65; por. EM 66). Jeżeli ze względów duszpasterskich wskazane jest krótkie wystawienie bezpośrednio po Mszy św., wtedy należy pewien czas poświęcić na adorację. Nie można również celebrować Mszy św. gdy w tej samej nawie kościoła trwa wystawienie (KKTE nr 59).

Adoracja eucharystyczna powinna posiadać wyraźny charakter chrystologiczny oraz harmonizować z przeżywanym okresem liturgicznym. Treść modlitw, śpiewów i czytań należy tak dobrać, aby "wierni skupili swoją uwagę na Chrystusie Panu" (KKTE nr 71)³³ Według nowego Katechizmu adoracja jest jednym z głównych aktów cnoty religijności. Adorować Boga oznacza uznawać Go za Boga Stwórcę i Zbawiciela, Pana i Władcę (Padrone) wszystkiego co istnieje, jako Miłość nieskończoną i miłosierną (nr 2096; por. Łk 4,8; Pwp 6,13). Adoracja jest fundamentalną dyspozycją człowieka, który uznaje siebie za stworzenie wobec Boga swojego Stwórcy. Przez adorację człowiek wychwala wielkość Pana, który nas stworzył (por. Ps 95,1–6) i wszechmoc Zbawiciela wyzwalamy nas od zła. Adoracja jest padnięciem na twarz (*prosternazione*) duszy przed "Królem chwały" (Ps.24,9.10) i pełną szacunku ciszą przed obliczem Boga "zawsze większego od nas" (św. Augustyn). Adoracja Boga trzy razy Świętego i w najwyższym stopniu godnego miłości napędza nas pokorą i daje pewność wysłuchania naszych błagań (nr 2628; por.2096–2097; 2559). Adorować Boga oznacza uznać, z szacunkiem i absolutnym poddaniem się "nicość stworzenia", które istnieje jedynie przez Boga. Adorować Boga to tak jak Maryja w Magnificat, chwalić i wywyższać Go a uniać siebie, wyznając z wdzięcznością, że On uczynił nam wielkie rzeczy i Jego imię jest święte (nr 2097; por.Łk 1,46–49; nr 2807). Adoracja Jedyne Boga wyzwala człowieka od polegania na sobie samym, z niewoli grzechu i ubóstwiania (*idolatria*) świata (tamże).

Adoracja Najświętszego Sakramentu według określenia W.Schenka jest przebywaniem przed Najświętszym Sakramentem przez które wyraża się boską cześć dla Chrystusa obecnego pod postaciami eucharystycznymi, wraz z pragnieniem naśladowania Go w ofiarowaniu siebie Bogu Ojcu, zjednoczenia się z Nim w Komunii i dzięki temu włączenie się w nieustanną część oddawaną Bogu w niebie przez Chrystusa w Duchu Świętym³⁴.

Rytuał nie określa szczegółowego przebiegu adoracji, jednak dla ożywienia i pogłębienia pobożności eucharystycznej wiernych zaleca następujące jej elementy: odpowiednie czytania biblijne połączone z homilią, modlitwy, śpiew jako odpowiedź na słowo Boże i święte milczenie (KKTE nr 71)³⁵. Z treści całego przebiegu adoracji wierni powinni uczyć się prawdziwej pobożności eucharystycznej wyrażającej się w modlitwie za Kościół i zbawienie całego świata, postawy ofiarnej w całym życiu i czynnej miłości bliźniego³⁶. Wzory nabożeństw adoracyjnych podają diecezjalne agendy.

Przed wystawionym Najświętszym Sakramentem można także sprawować jakąś część Liturgii Godzin, zwłaszcza godziny główne (KKTE nr 72). Nieszpory

³³ Zob. R. Rak, Eucharystia w życiu chrześcijańskim, s. 180–181.

³⁴ Adoracja Najświętszego Sakramentu, EK I 101.

³⁵ Zob. J. Miazek, Struktura nabożeństw eucharystycznych w praktyce parafialnej, RBL 39 (1986) 323–324.

³⁶ Zob. Tamże, s. 181–183.

z wystawieniem poleca Episkopat Polski zwłaszcza w większe święta, w dni odpustów parafialnych i w niedziele adoracyjne³⁷.

Procesje eucharystyczne

Inną formą kultu Najświętszego Sakramentu są procesje eucharystyczne, w których wierni składają *"publiczne świadectwo swej wiary i pobożności wobec Najświętszego sakramentu"* (KKTE nr 77; por. EM 59). Ta forma pobożności eucharystycznej osiąga najbardziej uroczystą formę podczas procesji Bożego Ciała i powinna być tak zorganizowana oraz przeprowadzona, aby była wyrazem *"wspólnej wiary i uwielbienia"* całej miejscowej wspólnoty (KKTE 78). W czasie procesji eucharystycznych wszystkie śpiewy i modlitwy należy tak dobrać, aby wyrażały *"wiarę w Chrystusa i ku Niemu kierowały uwagę"* (KKTE nr 80). Zgodnie z dawnym zwyczajem rzymskim procesje powinny wyruszać z jednego kościoła i kończyć się w innym kościele. Jednak jeśli warunki na to nie pozwalają można wrócić do punktu wyjścia. Rytuał nie wspomina o procesjach wewnątrz kościoła³⁸.

Kongresy eucharystyczne

Szczególnym przejawem kultu eucharystycznego są Kongresy Eucharystyczne będące jakby *"stacjami"* dla Kościoła w danym kraju, diecezji czy nawet przedstawiciele Kościoła z całego świata (kongresy regionalne, krajowe i międzynarodowe). Kongresy Eucharystyczne mają zwykle na celu teologiczną i pastoralną refleksję w duchu wiary nad jakimś aspektem Eucharystii oraz okazanie jej publicznej czci *"w duchu miłości i jedności"* (KKTE 85). Aby mogły należycie spełnić te cele winny być bardzo dobrze przygotowane, tak pod względem teoretycznym (wybór aktualnej i ważnej problematyki) jak i pastoralnym. Możliwe to będzie jedynie wtedy, gdy w jego przygotowanie zaangażują się *"biegli w dziedzinie teologii, biblistyki, liturgiki i duszpasterstwa, a także nauk humanistycznych"* (KKTE 86). Czas przygotowania do Kongresu ma na celu gruntowną katechezę skierowaną do wszystkich wiernych. Jej treścią ma być Eucharystia z uwzględnieniem w szczególności sposobu tajemnicy Chrystusa żyjącego i działającego w Kościele. Obok katechezy należy zwracać uwagę na bardziej świadomy i czynny udział w liturgii Mszy św., aby wierni z wiarą przyjmowali słowo Boże i wzrastali w świadomości, że tworzą jedną wspólnotę w Chrystusie. Z takiego rozumienia tajemnicy Eucharystii i uczestnictwa w celebracji Mszy św. mają rodzić się w nich czyny miłości i duch ewangeliczny, którymi winni promieniować w świecie, przyczyniając się do budowania społeczności ludzkiej

³⁷ Instrukcja o kulcie tajemnicy eucharystycznej poza Mszą świętą (11 XII 1987) nr 12, DEP s. 95.

³⁸ Na pytanie czy można odbywać procesję eucharystyczną wewnątrz kościoła Kongregacja Kultu Bożego odpowiedziała negatywnie. Not. 11 (1975) 64.

opartej na sprawiedliwości i braterstwie wszystkich ludzi (por. KKTE nr 87; EM 67).

Centralnym punktem czyli "*ośrodkiem i szczytem*" Kongresu Eucharystycznego jest celebrowanie Eucharystii. Jednak obok Mszy św. ważną rolę spełniają nabożeństwa słowa Bożego, katechezy i wykłady dotyczące wybranego tematu ukazujące jego praktyczne aspekty oraz konkretne zadania życiowe. Zorganizowane dłuższe adoracje Najświętszego Sakramentu, przynajmniej w wyznaczonych do tego kościołach, sprzyjają osobistej i wspólnotowej modlitwie, stanowiąc przedłużenie celebrowania Eucharystii. W czasie Kongresu Eucharystycznego urządza się również procesję z Najświętszym Sakramentem po ulicach miasta "wśród publicznych śpiewów i modlitw" (por. KKTE nr 88)³⁹.

Nabożeństwa przed wystawionym najświętszym sakramentem

KKTE zachęca do czci Najświętszego Sakramentu zwłaszcza pasterzy Kościoła, którzy winni dawać dobry przykład swoim wiernym oraz słowami zachęcać ich do modlitwy i adoracji eucharystycznej (nr 56; por. DK 18)).

Podstawowa zasada dotycząca wszystkich nabożeństw wynika z KL 13: mają zawsze zgadzać się z liturgią, z niej wynikać i do niej prowadzić. Doskonale odpowiada to kultowi eucharystycznemu, gdyż obecność Chrystusa w Najświętszym Sakramencie jest owocem celebrowania Eucharystii jako Ofiary (Msza św.), przypomina liturgiczną celebrowanie i do niej skierowuje przez pragnienie uczestniczenia we Mszy św. i sakramentalnej Komunii.

KKTE poleca, aby "usilnie rozwijać również poza Mszą św. prywatne i publiczne nabożeństwa do Najświętszej Eucharystii według zasad ustalonych przez prawowitą władzę" (nr 55). Ponowienie tego zalecenia znajduje się w Instrukcji *Inaestimabile Donum*: "Zaleca się gorąco nabożeństwo zarówno publiczne jak i prywatne do Najświętszego Sakramentu także poza Mszą św." (nr 20). Nabożeństwa eucharystyczne mogą być publiczne i prywatne. (EM 59). Prywatne to przede wszystkim tzw. nawiedzanie Najświętszego Sakramentu połączone z osobistą modlitwą wyrażającą się w uwielbieniu (adoracji), dziękczynieniu, prześląganii i prośbie. T. Korpusiński zwraca uwagę, że "to nie my nawiedzamy Chrystusa, ale On nas nawiedza, a my poddajemy się Jego zbawczej obecności, która nas przepelnia i przemienia" (por. Ef 3,1–21)⁴⁰. Obecność Chrystusa w Eucharystii nie jest statyczna lecz dynamiczna. Jest dla nas duchowym pokarmem i źródłem wewnętrznej siły do działania i życia po chrześcijańsku⁴¹. Do tego rodzaju kultu Eucharystii zachęcają wszystkie dokumenty Kościoła i nauczanie obecnego Papieża.

³⁹ Zob. S. Szymański, *Eucharystyczne Kongresy*, EK IV 1279; S. Koperek, *Polskie Kongresy Eucharystyczne*, RBL 39 (1986) 325–344.

⁴⁰ Nabożeństwa związane z Eucharystią, AK 75 (1983) t. 101 s. 418.

⁴¹ A. Zuberbier, "To jest Ciało moje". Obecność Ciała i Krwi Pańskiej w Eucharystii, AK 75(1983) t. 101 s. 347.

Nabożeństwa publiczne połączone są zwykle ze wspólnotową i zorganizowaną modlitwą przed wystawionym Najświętszym Sakramentem, chociaż nie wykluczają modlitwy prywatnej. Mogą one przybierać także formę procesji teoforycznej (EM 59).

Rytuał rzymski i jego polskie tłumaczenie nic nie wspominają o nabożeństwach odprawianych wobec wystawionego Najświętszego Sakramentu. Jednak według wskazań Episkopatu Polski dotyczących nabożeństw, w każdy I piątek miesiąca po Mszy św. wotywniej o Najświętszym Sercu Pana Jezusa, powinno być wystawienie Najświętszego Sakramentu w monstrancji i odmówienie litanii do Serca Pana Jezusa. W czwartek przed pierwszym piątkiem miesiąca odprawia się nabożeństwo zwane "Godziną świętą". Godzina święta należy do praktyk związanych z kultem Serca Pana Jezusa⁴². Jej celem jest przypominanie oraz rozważanie męki i śmierci Chrystusa, zadośćuczynienie i wynagradzanie za grzechy a także pobudzanie do czci i miłości Chrystusa obecnego w Eucharystii. Zaleca ją również Jan Paweł II w liście o kulcie Eucharystii *Dominicae coenae* (nr 3).

Także tradycyjne nabożeństwa do Najświętszej Maryi Panny (majowe i i Różaniec) Biskupi Polscy polecają odprawiać przed wystawionym Najświętszym Sakramentem⁴³. W uzasadnieniu tej praktyki Episkopat Polski powołuje się na *Marialis cultus* nr 46, gdzie czytamy, że ponieważ Różaniec "opiera się na Ewangelii i odnosi się, jakby do centrum, do tajemnicy Wcielenia i Odkupienia ludzi, trzeba go uważać za modlitwę, która w pełni posiada znamię chrystologiczne" i dlatego "modlitwa różańcowa odmawiana przed wystawionym Najświętszym Sakramentem nabiera większego znaczenia. Należy jednak przed odpowiednio dobrane fragmenty Pisma św., lub przez rozważania ukazywać wiernym chrystologiczny charakter modlitwy różańcowej i uwydatniać związek tajemnicy Chrystusa rozważanej na Różańcu z tajemnicą Chrystusa obecnego w Najświętszym Sakramencie" (nr 18)⁴⁴. Również nabożeństwo majowe według wskazań Episkopatu Polski należy odprawiać przed wystawionym Najświętszym sakramentem. Proponuje się dwie jego formy: według pierwszej całe nabożeństwo odbywa się przed wystawionym Najświętszym Sakramentem; według drugiej Litanię loretańską śpiewa się przed wizerunkiem Matki Bożej, następnie na głównym ołtarzu wystawia się Najświętszy Sakrament i po krótkiej adoracji udziela błogosławieństwa (nr 20)⁴⁵.

Kult Eucharystii w życiu i posłudze prezbiterów

Kult Eucharystii poza Mszą zalecany jest przede wszystkim prezbiterom i przygotowującym się do posługi kapłańskiej. Dekret o posłudze i życiu

⁴² Zob. Cz. Drażek, Godzina święta, EK V 1237.

⁴³ Wskazania duszpasterskie o nabożeństwach dodatkowych (30 X 1972), w: DEP s.372.

⁴⁴ Instrukcja Episkopatu Polski o kulcie tajemnicy eucharystycznej poza Mszą świętą (11 XII 1987), w: DEP s. 97.

⁴⁵ Tamże, s.98.

prezbiterów zachęca ich, aby wiernie wypełniali swe posługiwanie i dlatego *"niech im leży na sercu codzienna rozmowa z Chrystusem Panem w nawiedzaniu i osobistym kulcie Najświętszej Eucharystii"* (nr 18). Właściwe wewnętrzne postawy wobec Chrystusa w Eucharystii należy kształtować już u kandydatów do kapłaństwa. Należą do nich: *wdzięczność* za dobrodziejstwa otrzymane od Boga – Eucharystia jest dziękczynieniem; *postawa ofiarności* – do ofiary Chrystusa należy dołączyć własną ofiarę; *miłość* – Eucharystia jest znakiem miłości i umacnia naszą miłość wyrażającą się w jedności z braćmi i gotowości dzielenia się z innymi; *pragnienie kontemplacji i adoracji* Chrystusa obecnego pod postaciami eucharystycznymi⁴⁶.

Papież Jan Paweł II w swoich katechezach środowych często nawiązuje do kultu Eucharystii. Mówiąc o posłannictwie prezbiterów w Kościele, do ich zasadniczych zadań zalicza *"szerzenie kultu obecności eucharystycznej także poza Mszą św."* tak, aby każdy kościół stał się *"domem modlitwy"*, gdzie *"czci się obecność Syna Bożego"* (por DK 5). Wnętrze i atmosfera kościoła powinny sprzyjać modlitwie dzięki *"utrzymaniu w nim porządku, czystości i schludności jak i ze względu na estetykę wystroju, mającego wielkie znaczenie wychowawcze i inspirujące do modlitwy. Dlatego sobór zaleca prezbiterom, aby dbali o należyte pielęgnowanie wiedzy i umiejętności liturgicznej, aby powierzone im wspólnoty coraz lepiej chwaliły Boga, Ojca i Syna, w Ducha Świętego"* (por.DK 5)⁴⁷. W Eucharystii Chrystus jest zawsze gotowy do podjęcia dialogu ze swoim ludem i poszczególnymi wiernymi a *"prezbiter jest pierwszą osobą powołaną do wejścia do tego namiotu spotkania, do odwiedzenia Chrystusa obecnego w tabernakulum i nawiązania z Nim "codziennej rozmowy"*⁴⁸.

Najnowsze Dyrektorium o posłudze i życiu prezbiterów⁴⁹ także usilnie poleca obok *"godnej i sumiennej celebracji Ofiary"* również *"częstą adorację Najświętszego Sakramentu"*. Przez tę praktykę prezbiterzy stają się *"wzorem dla owczarni także w pobożnym skupieniu i ustawicznej medytacji w obecności Chrystusa w tabernakulum"*. Dotyczy to zwłaszcza tych, którzy są odpowiedzialni za wspólnoty wiernych. Powinni oni poświęcać *"dużo miejsca adoracji wspólnotowej"* i dla Najświętszego Sakramentu okazywać *"uwagę i cześć większą niż dla innych obrzędów i działań"*. Dyrektorium zaleca także aby prezbiterzy sprawujący w ciągu dnia Liturgię Godzin stanowiącą *"przedłużenie Ofiary chwały i dziękczynienia"* łączyli ją z adoracją eucharystyczną (nr 50). *"Codzienne spotkanie z Jezusem w Eucharystii, oprócz pobożnej celebracji Mszy św."* (nr 76) winno się znaleźć także w ramach stałej formacji prezbiterów (nr 82), zwłaszcza w czasie dni skupienia i rekolekcji. Ich celem jest ciągle odnajdywanie

⁴⁶ Pastores dabo vobis nr 48.

⁴⁷ Jan Paweł II, Kult eucharystyczny zasadniczym posłannictwem prezbiterów (audiencja generalna 12 V 1993), L'OR 14(1993) nr 7 s. 44.

⁴⁸ Jan Paweł II, Eucharystia w życiu duchowym prezbitera, (audiencja generalna 9 VI 1993), L'OR 14(1993) nr 8–9 s. 46.

⁴⁹ Kongregacja ds. Duchowieństwa, Dyrektorium o posłudze kapłanów, Rzym 1994.

Boga i siebie samego, duchowy odpoczynek, zagłębianie się w medytacji i modlitwie (nr 85).

Podsumowaniem naszych rozważań niech będą słowa Jana Pawła II: "Ożywienie i pogłębienie kultu eucharystycznego jest sprawdzianem prawdziwej odnowy – tej, którą Sobór postawił sobie za cel. Jest tej odnowy punktem poniekąd kulminacyjnym. I to zasługuje (...) na osobne rozważenie. Kościół i świat odczuwają wielką potrzebę kultu eucharystycznego. Jezus oczekuje nas w tym Sakramencie miłości. Nie żałujmy naszego czasu na spotkanie z Nim w adoracji, na kontemplację pełną wiary i gotowości wynagrodzenia wielkich win i występków świata"⁵⁰.

⁵⁰ Jan Paweł II, *Dominicae caenae* nr 3.